

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**Артеменко Світлана Богданівна**

УДК 316.286

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОНЦЕПЦІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ  
РАЦІОНАЛЬНОСТІ Ю.ГАБЕРМАСА**

22.00.01 - теорія та історія соціології

Автореферат  
дисертації на здобуття наукового ступеня  
кандидата соціологічних наук

КИЇВ – 2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії та історії соціології факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

**Науковий керівник:** доктор соціологічних наук, професор  
**Тарасенко Валентин Іванович,**  
Київський національний університет  
імені Тараса Шевченка,  
професор кафедри теорії та історії соціології

**Офіційні опоненти:** доктор соціологічних наук  
**Бурлачук Віктор Фокіч,**  
провідний науковий співробітник  
Інституту соціології НАН України (м.Київ),

доктор соціологічних наук, доцент  
**Щербина Віктор Миколайович,**  
доцент кафедри галузевої соціології  
Київського національного університету  
імені Тараса Шевченка (м.Київ)

Захист відбудеться 25 лютого 2008 року о 14<sup>00</sup> годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.30 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 01033, м.Київ, вул.Володимирська, 60, ауд. 314.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01033, м.Київ, вул.Володимирська, 58.

Автореферат розісланий “23” січня 2008 р.

Вчений секретар  
спеціалізованої вченої ради

Ю.О. Тарабукін

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

**Актуальність теми.** На сучасному етапі розвитку людства в період становлення нової інтелектуальної епохи однією з найбільш значущих її особливостей стає нагальна потреба вивчення всезростаючих масштабів глобалізації й соціальної інтеграції індивідів, що охоплюють практично всі аспекти життєвого світу соціуму. Ці соціальні феномени є неможливими без піднесення ролі комунікації в суспільстві, досягнення мовного взаєморозуміння між культурно неоднорідними представниками міжнародної спільноти.

Процес глобалізації передбачає поширення однорідних культурних зразків за рахунок абстрагування від національної специфіки. В цих умовах існує пряма загроза нівелювання певних історичних звичаїв, культурних цінностей чисельних соціальних спільностей. Звідси, це явище, крім позитивних результатів кооперативного вирішення найбільш глобальних проблем сучасності, об'єктивно здатне породжувати і велику кількість соціальних конфліктів і суперечностей з боку світових спільнот. За цієї умови глобалізація не виконує функцію соціальної інтеграції, натомість створює небезпеку посилення напруги в цілому світі. Ця обставина вимагає збереження інтеграційних процесів глобалізації шляхом налагодження глобального комунікативного взаєморозуміння та консенсусу. Цього можна досягти за допомогою підвищення самої культури мовлення, успішного застосування комунікативної дії, оптимізації мовленнєвого впливу, раціоналізації комунікативної взаємодії індивідів. Очевидним стає підтримання соціальної інтеграції й цілісності саме на комунікативних засадах раціональності та ефективності суспільної інтеракції. Показовим у цьому випадку може виступати приклад концепції комунікативної раціональності відомого німецького соціального філософа та соціолога Ю.Габермаса, теоретико-методологічний потенціал якої свідчить про плідність в її межах наукової спроби подолання кризових тенденцій, притаманних глобалізаційним процесам сучасності.

Крім того, проявом глобалізаційних тенденцій сьогодення виступає поступове посилення інтегративних тенденцій в суспільствознавстві. Наочним взірцем у цьому плані видається синтетична концепція комунікативної раціональності Габермаса, яка спирається на теоретико-методологічні засади соціальної філософії та соціологічної науки класичного зразка, водночас узгоджується з її новітньою логікою розвитку. В цьому контексті продуктивність інтегративних процесів у соціальній науці може бути певною мірою оцінена шляхом дослідження теоретико-методологічних можливостей концепції комунікативної раціональності Ю.Габермаса.

Отже, актуальність та доцільність здійснення цілісного аналізу теоретико-методологічних можливостей концепції комунікативної раціональності Габермаса постає у зв'язку із ситуацією в теоретичній соціології й суспільстві сьогодення. *Наукова проблема* полягає в тому, що сьогодні вітчизняна й світова соціологічна думка не має достатнього теоретичного досвіду вивчення пізнавального, теоретико-методологічного потенціалу цієї концепції. До того ж неоднозначне оцінювання цієї концепції вітчизняними науковцями у радянські часи і на сучасному етапі розвитку теоретичної соціології в цілому не сприяло здійсненню його адекватного розкриття. Відтак на сучасному етапі розвитку соціологічної науки практично відсутні ґрунтовні знання про можливості, структуру, механізм реалізації цього потенціалу. В системі соціологічного знання фактично ще не вироблено конкретних теоретичних засобів для опису, пояснення і прогнозування

теоретико-методологічного потенціалу концепції комунікативної раціональності Габермаса.

Невизначеним також залишається питання про те, чи забезпечує напрямок формування теоретико-методологічного потенціалу концепції Ю.Габермаса, якісно новий рівень пізнання соціальної реальності? Чи є він плідним для нарощування нового знання, сприяє зростанню цього ж потенціалу, чи все ж має такий обмежений характер і не може бути використаний для сучасної “розсипчастої” соціології?

Дане дисертаційне дослідження акцентує увагу саме на цілісному аналізові концепції комунікативної раціональності Ю.Габермаса, критичному розгляді її теоретико-методологічних спроможностей.

Оскільки процес глобалізації загострює потребу підтримувати соціальну інтеграцію і цілісність, тому **метою** роботи є: встановити новітні характеристики теоретико-методологічного потенціалу концепції комунікативної раціональності Ю.Габермаса.

Відповідно до поставленої мети дисертаційного дослідження вирішувались такі **завдання**: розкрити зміст поняття теоретико-методологічного потенціалу наукової концепції в теоретичній соціології;

визначити статус концепції комунікативної раціональності Ю.Габермаса в соціальному пізнанні; виявити її теоретико-методологічні засади;

встановити пізнавальні переваги та обмеженість концепції комунікативної раціональності Габермаса;

розкрити наукове значення концепції Габермаса для сучасної теоретичної соціології.

*Об’єктом* дисертаційного дослідження виступає концепція комунікативної раціональності Ю.Габермаса.

*Предметом* є гносеологічна специфіка теоретико-методологічного потенціалу концепції комунікативної раціональності Ю.Габермаса.

*Методи дослідження.* В дисертаційній роботі використовувалися такі загальнонаукові методи: аналіз, системний підхід, порівняльний аналіз та синтез. Порівняльний аналіз дав змогу визначити пізнавальні переваги та обмеженість концепції комунікативної раціональності з позиції класичних та некласичних зразків науковості, прийнятих у соціологічній науці. Застосування системного підходу, аналізу та синтезу надало можливість здобувачу розглянути системні характеристики цієї концепції шляхом виокремлення її структурних зв’язків між основними поняттями та означенням базової логічної ідеї. Методи аналізу та синтезу сприяли інтерпретації понять “пізнавального” та “теоретико-методологічного потенціалу” наукової концепції, розкриттю основоположних ознак теоретико-методологічного потенціалу концепції комунікативної раціональності: її наукового статусу, теоретико-методологічних і системних характеристик, інтегративної специфіки формування, системи понять та методологічного принципу, які конституують даний потенціал, розгляду наукового внеску Ю.Габермаса у розвиток сучасної теоретичної соціології.

**Наукова новизна одержаних результатів.** У дисертаційній роботі, на основі вирішення завдань, обґрунтовано низку положень, що мають наукову новизну і виносяться на захист:

уточнено, що єдність теоретичних і методологічних можливостей концепції у соціальному пізнанні є передумовою її теоретико-методологічного потенціалу;

вперше показано, що концепція комунікативної раціональності Ю.Габермаса є неklasичною інтерпретативною моделлю соціального пізнання з рисами структурної неповноти, теоретичної незавершеності та логічної суперечливості. Еклектичність цієї концепції обумовлена поєднанням в її межах численних пізнавальних стратегій, підходів та теоретичних положень з різних наукових дисциплін, а також макро- й мікро- рівнів теоретизування, які втілено у зображення дуалістичної моделі суспільства (системи та життєвого світу);

уточнено, що поняття “комунікативної раціональності” в концепції Габермаса не виконує системотвірної функції, хоча й зближує на загальній основі різні варіанти інтерпретації комунікативної дії;

вперше визначено сутність, структуру, напрямок формування теоретико-методологічного потенціалу габермасівської концепції комунікативної раціональності. Гносеологічна спроможність цього потенціалу обумовлена його системно-інтегративним характером, коли його структура містить поняття “комунікативна дія”, “комунікативна раціональність”, “життєвий світ”, а також методологічно актуалізований принцип інтерсуб’єктивності, який є плідним в осмисленні мотиваційно-сміслових компонентів комунікативної поведінки індивідів. Напрямок формування теоретико-методологічного потенціалу цієї концепції є екстенсивний;

вперше показано, що застосування концепції комунікативної раціональності Ю.Габермаса є гносеологічно ефективним для дослідження символічних, культурних явищ та процесів соціальної реальності, тобто в контексті глобалізації, соціальних конфліктів, механізмів соціальної інтеграції, ідентифікації, девіантних відхилень в аспекті соціалізації;

вперше розкрито науковий внесок Габермаса у розвиток соціологічної теорії, бо в межах його концепції комунікативної раціональності окреслено пізнавальні обмеження класичних і сучасних соціологічних підходів, здійснено наукову спробу більш цілісного, багатоаспектного розгляду проблематики раціональності на основі інтеграції цих підходів, в напрямку формування цієї концепції може здійснюватися першопочаткова систематизація певного соціологічного матеріалу, як то теорії соціальної поведінки. Комунікативна концепція раціональності поглиблює міждисциплінарні зв’язки соціальної науки, а положення Ю.Габермаса про соціальні аспекти символічної інтеракції сприяють збагаченню соціологічного уявлення до комунікації й теорії соціокультурного аналізу.

**Практичне значення одержаних результатів.** Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані в практиці викладання таких курсів: “Науковий статус соціологічних теорій”, “Актуальні проблеми соціології”, “Історія соціології”, “Новітні напрямки сучасної західної соціологічної думки”, “Соціологічні теорії суспільства”, “Соціологія постмодерну” та ін.

**Апробація результатів дисертації.** Результати дисертаційного дослідження було обговорено на семінарах кафедри теорії та історії соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, на конференції з нагоди Днів науки факультету соціології та психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка 28-29 квітня 2005 року, на методологічному семінарі факультету соціології та психології у травні 2005 року та методологічному семінарі факультету соціології у червні 2007 року, й також на таких науково-практичних конференціях: XII міжнародній науковій конференції “Харківські соціологічні читання” 23-24 листопада 2006 року

(Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Другій науковій конференції “Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління” 14 квітня 2006 року (Донецький державний університет управління), VIII міжнародній конференції молодих науковців “Проблеми особистості в сучасній науці: результати та перспективи досліджень” 27-28 квітня 2007 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), міжнародній науковій конференції Першого Львівського соціологічного форуму “Актуальні проблеми сучасного українського суспільства” 19-20 травня 2007 року (Львівський національний університет імені Івана Франка).

**Публікації.** Результати дисертації опубліковані у статтях фахових видань (3), матеріалах і тезах конференцій (6).

**Структура та обсяг дисертації.** Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаних джерел, що містить 221 найменування, викладених на 18 сторінках. Основний обсяг дисертації складає 146 сторінок.

### ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтована актуальність теми дисертаційної роботи, висвітлено мету, завдання, об’єкт і предмет дослідження, визначено методи, наукову новизну, практичну значущість отриманих результатів, вказано про апробацію роботи та публікації.

У **першому розділі** “Епістемологічна характеристика теоретико-методологічного потенціалу наукової концепції в соціологічній науці” розкрито ступінь наукового опрацювання проблематики теоретико-методологічного потенціалу концепції комунікативної раціональності Ю.Габермаса у вітчизняному і світовому соціологічному дискурсі. Далі автором здійснено інтерпретацію понять “пізнавального”, “теоретико-методологічного потенціалу” концепції в рамках теорії соціологічної науки, детально розглянуто зміст, структуру, чинники, які впливають на рівень розвитку цього потенціалу в цілому, уточнено зміст та співвідношення теоретичних та методологічних можливостей наукової концепції.

Дослідженням теоретико-методологічного потенціалу концепції комунікативної раціональності Габермаса займалися такі вітчизняні теоретики соціології: С.Барматова, Л.Бевзенко, Н.Костенко.

У працях Н.Костенко здійснювалася інтерпретація таких понять теорії комунікативної дії Ю.Габермаса, як “комунікативна дія”, “публічний дискурс”, розкривалася специфіка габермасівської інтерпретаційної методології дискурсу, розглядався науковий внесок цього вченого у розвиток досліджень в межах сфери медіа-культури.

С.Барматова окреслювала теоретичні перспективи комунікативних проектів Габермаса для розвитку такої галузевої соціологічної теорії, як соціологія політики.

Варто виокремити роботи Л.Бевзенко, оскільки вони присвячувалися критичному аналізу деяких аспектів стратегії теоретичного синтезу у концептуальних побудовах Габермаса.

Власне кажучи, осмислення українськими соціологами даної проблематики здійснювалося скоріше на описовому рівні, що зводилося до аналізу деяких понять концепції комунікативної раціональності, окреслення можливостей її застосувань у прикладній сфері соціології, поверхового розгляду окремих теоретичних обмежень інтегративної стратегії концепції комунікативної раціональності Ю.Габермаса.

У межах російського та зарубіжного соціологічного дискурсу приділяється значно більше уваги

аналізові соціологічної спадщини Ю.Габермаса.

У працях Н.Полякової, Ю.Кімельова, В.Култигіна та І.Девятко висвітлювалися головним чином змістовні та структурні аспекти головних понять концепції комунікативної раціональності Ю.Габермаса: “комунікативна дія”, “система” та “життєвий світ”, розкривалися деякі методологічні засади цієї концепції.

Проблематика стратегії теоретичного синтезу в комунікативній концепції Габермаса знайшла своє відображення у роботах російських науковців В.Добренькова, А.Попова, В.Іванова, М.Головіна та Г.Осіпова.

Слід виокремити фундаментальні дослідження відомого російського соціолога Ю.Резніка, присвячені обґрунтуванню системності концептуального мислення Ю.Габермаса загалом.

Все ж найбільш масштабніше і ґрунтовніше розкриття теоретико-методологічного потенціалу комунікативної концепції раціональності відбувалося зусиллями західних соціологів теоретиків.

Зарубіжні науковці приділяли особливу увагу осмисленню теоретичних досягнень та недоліків цієї концепції.

Позитивне оцінювання теоретичних здобутків Габермаса відбувалося у роботах англійських вчених С.Леша, Г.Скемблера, Л.Макней, американських соціологів М.Дефлема, П.Камолніча, німецького послідовника Ю.Габермаса А.Хоннета, шведського теоретика соціології П.Монсона та датського вченого Л.Зойнер.

В роботах таких дослідників, як Н.Музеліс, І.Креїб, О.Гаррінгтон (Англія), Х.Беккер (Канада), Мартін де Влігхере (Бельгія) робилися акценти на виокремлення таких її пізнавальних недоліків: недосконалість понятійно-категоріального апарату й методологічної бази, гносеологічна обмеженість у пізнанні соціальної реальності.

Особливої уваги заслуговують розробки американського науковця Дж.Рітцера, оскільки він здійснив поглиблений аналіз теоретико-методологічних засад концепції комунікативної раціональності Ю.Габермаса, особливостей механізмів агент-структурної інтеграції в творчості німецького соціолога.

Все ж поза увагою російських та західних авторів залишилося з'ясування системно-інтегративної сутності, структури, особливостей екстенсивного напрямку формування теоретико-методологічного потенціалу концепції Ю.Габермаса, поглиблене вивчення її наукового значення для сучасної теорії соціологічної науки. Отже, необхідним виявляється передусім критичне осмислення структурних компонентів теоретико-методологічного потенціалу концепції Габермаса, основних шляхів їх формування, наукового значення здобутків німецького вченого для розвитку теоретичної соціології сьогодення.

У соціологічному дискурсі сьогодення наукове тлумачення поняття “потенціалу” загалом як загальної категорії соціології залишилося поза увагою вітчизняних та зарубіжних дослідників. Звідси і зміст когнітивних можливостей соціологічних концепцій розуміється різними авторами відповідно до їх суб'єктивних уявлень, тобто є об'єктивно невизначеним. Звісною мірою, адекватному осмисленню особливостей теоретико-методологічного потенціалу концепції комунікативної раціональності Ю.Габермаса сприятиме інтерпретація поняття пізнавального потенціалу наукової концепції.

У межах теорії пізнання поняття “потенціалу” в цілому першопочатково трактувалося, як сукупність наявних та прихованих засобів, ресурсів, здібностей тощо, спрямованих розв’язання певних завдань. В подальшому науковцями здійснювалися спроби тлумачення потенціалу через кількісні характеристики, як то через термін “гносеологічна потужність”, що означало рівень передбачуваного впливу його на реальність під час реалізації. До того ж велася мова про те, що поняття “потенціал” виражає такі динамічні характеристики, як нарощування, зростання, чи, навпаки зменшення, скорочення. При цьому також дослідники звертали увагу на наявність деяких обставин, які здійснюють вплив на розвиток того чи іншого потенціалу.

Вище означені інтерпретації поняття “потенціалу” сприяють визначенню деяких змістовних аспектів пізнавального потенціалу наукової концепції. Отже, як ми вважаємо, цей потенціал являє собою сукупність теоретичних, процедурних, логічних та інших можливостей, спрямованих на розв’язання епістемологічних проблем соціологічної науки. Він обумовлюється спроможністю цієї форми знання реалізовувати пізнавальну функцію, адекватно відображати, реалізовувати системний опис, зображення, пояснення, прогнозування ознак досліджуваного об’єкту. Нарощування гносеологічних можливостей концепції відбувається за рахунок низки її пізнавальних засобів: головним чином понятійно-категоріального апарату й методологічних принципів, а також гносеологічної ідеї та методів. З іншого боку, високий рівень цього потенціалу обумовлює здатність в концепції забезпечувати більш істинне, логічно несуперечливе, системне, цілісне, багатоаспектне знання. Також він виражає міру її методологічної ефективності, що передбачає активне прикладне застосування концепції та внутрішню організаційну завершеність, яка визначається логічною будовою її понятійного апарату.

На основі уточнення змісту та співвідношення теоретичних та методологічних можливостей наукової концепції автором здійснено інтерпретацію поняття “теоретико-методологічного потенціалу” концепції, ґрунтовно розкрито його зміст, структуру та основні фактори, які сприяють нарощуванню його потужності.

Отже, теоретико-методологічний потенціал концепції виражає її спроможності здійснювати функції зображення, опису, пояснення, прогнозування та відкриття нових сторін у досліджуваному об’єкті, головним чином, за допомогою понятійно-категоріального апарату та системи методологічних принципів. Особливості потенціалу такого типу полягають в тому, що він визначає певний “кут зору”, тобто специфічне бачення досліджуваної проблематики. Це передбачає розгляд її основоположних ознак, фундаментальних характеристик, базових властивостей і т.д. з боку головної для вченого точки зору, теоретичної позиції, методологічного підходу тощо, які і задають визначальне проблемне поле дослідницької пошукової діяльності. Цей потенціал визначає певну логіку, пізнавальні границі, масштаб осмислення об’єкту, який вивчається, особливості висвітлювання його основних аспектів та панораму сукупності авторської мети та задач.

Високий рівень цього потенціалу у концепції сприяє продукуванню в її межах якісно нового знання, найбільш плідному вирішенню дослідником наукової проблеми. Свідченням високого рівня цього потенціалу у концепції виступає наявність логічно узгодженої несуперечливої всієї системи її пізнавальних засобів в цілому, а також міра плідності, евристичності, загальності наукових висновків в її межах.



При цьому теоретико-методологічний потенціал наукової концепції обумовлюється особливостями її наукового статусу, типом орієнтації на вивчення певних явищ та процесів соціальної реальності. Оскільки саме це визначає використання німецьким науковцем певного понятійно-категоріального апарату й методологічної бази.

У **другому розділі** “Основні ознаки теоретико-методологічного потенціалу концепції комунікативної раціональності Ю.Габермаса” автором розглядаються теоретико-методологічні, системні й інтегративні аспекти теоретико-методологічного потенціалу концепції комунікативної раціональності Ю.Габермаса, критично осмислюється його пізнавальна ефективність, ґрунтовно аналізується наукове значення цієї концепції для сучасної теоретичної соціології. При цьому також розкрито наукову сферу дослідницьких інтересів Габермаса, які представлені в його концепції комунікативної раціональності, осмислено її статус у соціальному пізнанні загалом, здійснено розгляд логіко-гносеологічних критеріїв оцінювання концепції комунікативної раціональності (повнота, логічна несуперечливість, об’єктивність і т.д.). Також проаналізовано системні характеристики цієї концепції з точки зору рівня організованості, впорядкованості, взаємопов’язаності конституюючих її структурних елементів (понятійно-категоріального апарату, методологічної бази) в контексті їх можливостей реалізовувати цілісний, багатоаспектний розгляд досліджуваного об’єкту. Автором також досліджується напрямок творення теоретичного знання в концепції раціональності Габермаса, обґрунтовується еклектичний характер синтезу такого типу, акцентується увага на головних поняттях цієї концепції: “комунікативна дія”, “комунікативна раціональність”, “життєвий світ”. При цьому також розкрито гносеологічну ефективність та обмеженість теоретико-методологічного потенціалу габермасівської концепції раціональності, визначається її значення для новітньої теоретичної соціології.

Пізнавальні орієнтири концепції комунікативної раціональності Ю.Габермаса відбивають зв’язок з такою науковою дисципліною, як теорія комунікації, оскільки цей вчений обґрунтовує вирішальність комунікації у конституюванні соціального світу індивідів, розкриває особливості побудови її основних форм: комунікативної дії та дискурсу.

Дану концепцію Габермас також пов’язує з таким напрямком аналітичної філософії, як теорія мовних актів, адже в ній детально розглядається структура комунікативних дій, вивчаються їх локутивні (мовлення) та ілокутивні (взаєморозуміння) функції, здійснюється поглиблений аналіз сукупності перформативних дієслів.

Габермасівська концепція комунікативної раціональності зберігає тісний зв’язок з такою галуззю лінгвістичної науки, як мовна прагматика, оскільки дослідник звертає увагу на властивості комунікативної дії реалізовувати функцію інтерсуб’єктивного консенсусу, який ґрунтується на дотриманні певних норм значущості мовних актів.

Коло дослідницьких інтересів цього науковця пов’язане також з такою науковою дисципліною, як теорія аргументації, оскільки в його концепції комунікативної раціональності досліджуються сутність, різновиди та логічні правила реалізації дискурсу, що виступає певною формою аргументації у комунікації.

Зв’язок предметного поля цієї концепції зі сферою наукових інтересів герменевтики та феноменології відображають дослідження в її межах функціональних особливостей культурної

традиції, як специфічного елементу комунікативної дії, й проблематики існування життєвого світу в контексті сучасного капіталістичного суспільства.

Все ж найбільшою мірою концепція комунікативної раціональності є пов'язаною з такою науковою дисципліною, як соціальна філософія. Це пояснюється тим, що у своїх комунікативних проектах Габермас розкриває функціонування суспільства на двох паралельних рівнях: життєвого світу і системи. Також він переосмислює деякі соціально-філософські положення Франкфуртської школи, і притримуючись її традицій, гостро критикує образ раціонального капіталістичного суспільства. Виходячи з позиції правомірності існування різних, однак взаємопов'язаних вимірів функціонування суспільства, як життєвий світ і система, вчений поєднує макро- й мікро- рівень теоретичного аналізу в соціальному пізнанні. До того ж він також прагне поєднати неоднорідні теоретичні й методологічні системи класичного, критичного, феноменологічного підходів тощо з метою нарощування пізнавального потенціалу своєї концепції раціональності. При цьому узгодження в її рамках класичних та новітніх моделей пізнання свідчить про неklasичний характер цієї концепції.

Масштаб пізнавальних орієнтацій габермасівської комунікативної концепції раціональності вказує на її міждисциплінарний статус, модель загальнонаукового синтетичного знання. І враховуючи її неklasичний характер та поєднаність з низкою наукових дисциплін гуманітарного напрямку, можна означити її, як універсальну соціальну теорію, засадою якої виступає так звана парадигма комунікації.

У концепції комунікативної раціональності Ю.Габермаса внутрішньо поєднуються епістемічні стандарти класичної й новітньої соціологічної науки. Цей дослідник переосмислює здобутки суб'єктивно-ціннісної методології М.Вебера, Франкфуртської соціологічної школи (Т.Адорно, М.Горкхаймер, Г.Маркузе), феноменологічного підходу Е.Гуссерля та інших. Об'єднання цим дослідником ідей зі структурно неоднакових, навіть суперечливих соціологічних традицій, відсутність певної логічної ідеї у цьому процесі сприяють формуванню концепції комунікативної раціональності з такими її рисами, як певна логічна суперечливість основних структурних складових, необґрунтованість базових теоретико-методологічних засад в цілому.

З позиції класичної соціології концепція комунікативної раціональності Габермаса відзначається відносно низьким рівнем системності через наявність логічних суперечностей у ній, фактичну відсутність фундаментальної ідеї, яка б сприяла їхнього уникнення. До того ж її понятійно-категоріальний апарат і методологічна база сприяють дещо однобокому розглядові проблематики раціональності з акцентом винятково на бік її комунікативного обґрунтування.

Все ж варто врахувати неklasичну сутність цієї концепції, в межах якої Габермасом були сформовані певні системні ідеї щодо осмислення соціальної реальності. Системний стиль мислення цього дослідника відображається у його побудові дуалістичної моделі функціонування соціуму, як життєвого світу і системи, де він розкриває їх ієрархічне співвідношення, причинно-наслідковий характер взаємодії, структурне відтворення.

Синтетичні побудови в концепції комунікативної раціональності Габермаса ґрунтуються на переосмисленні ним веберівського поняття раціональності й принципів пізнання соціальної реальності: свободи від оцінок та віднесення до цінностей. Вони доповнюються Габермасом до

понять феноменологічного підходу: “інтерсуб’єктивності” й “життєвого світу”.

Переосмислюючи ідеальні типи дії М.Вебера, Габермас виокремлює інший, більш раціональний її тип: комунікативну дію і притаманну їй комунікативну раціональність. При цьому веберівський принцип віднесення до цінностей замінюється габермасівським принципом взаємообумовленості пізнання та інтересів.

При цьому теоретико-методологічні засади габермасівської комунікативної концепції раціональності також ґрунтувалися на розробках Франкфуртської соціологічної школи. Переосмислюючи ідеї її представників стосовно критичних засад соціальної науки, Габермас діходить висновку про необхідність утвердження в її рамках критично-рефлексивних позицій щодо комунікативного розуму.

Вчений переосмислює також поняття “життєвого світу” у феноменологічній традиції Гуссерля. При цьому він інтерпретує це поняття як взаємодоповнюючий компонент комунікативної дії, що виступає своєрідним фоном її інтерпретації і постачає інтерсуб’єктивні зразки тлумачення для всіх її учасників.

Інтегративний напрямок поєднання означених вище теоретичних підходів здійснюється Габермасом на еклектичному рівні, оскільки цей дослідник не проводить повноцінного узагальнення цих неоднорідних, суперечливих систем знання, не розкриває внутрішньої єдності, цілісності протилежних підходів, що призводить до певної абсолютизації комунікативного аспекту проблематики раціональності.

Теоретико-методологічний потенціал концепції комунікативної раціональності конституюють такі її поняття: “комунікативна дія” та “комунікативна раціональність”, “життєвий світ”, та методологічний принцип інтерсуб’єктивності. Саме вони задають певний кут зору на осмислення соціальної реальності в цілому.

Конструювання соціальної сфери за перспективою комунікативної дії та притаманної їй комунікативної раціональності спрямовує предметну царину соціальної науки на осмислення символічних аспектів взаємодії індивідів. Своєю чергою це сприяє адекватному відображенню, поясненню, прогнозуванню логіки відтворення таких символічних процесів, як соціалізація, соціальна ідентифікація та інтеграція індивідів передусім в аспекті їх культурної сфери (громадські, релігійні, наукові, мистецькі, сімейні інститути). На основі габермасівського еталону ідеальної мовної ситуації існує можливість дослідження соціальних патологій у цих процесах, шляхом реконструкції систематичних відхилень відносин комунікації від такого еталону, коли прийняття норм валідності відбуваються примусово та некритично. Даний ідеальний символічний взірець є ґносеологічно ефективним для оцінювання й прогнозування відхилень у глобалізаційних процесах комунікативно діючих спільнот, з’ясування причин групових соціальних конфліктів. Теоретико-методологічний потенціал цієї концепції також реалізується за допомогою такого її поняття, як “життєвий світ”. Структурно це поняття у Габермаса включає до свого змісту культуру, суспільство, індивіда. Власне кажучи, дана позиція певною мірою розширює предметне поле соціологічної науки, оскільки за такої умови воно охоплює коло проблем, які виникають в структурі життєвого світу, тобто на рівні суспільства, індивідів і культури загалом. Все ж дані поняття не здатні відображати матеріальне відтворення соціуму, а саме його сферу цілераціональності:

економічні, трудові, адміністративні відносини між індивідами тощо.

Даний потенціал концепції комунікативної раціональності Габермаса також конститується за допомогою методологічного принципу символічної інтерсуб'єктивності. Він передбачає адекватне осмислення дослідником інтерсуб'єктивних норм валідності, які притаманні мовленнєвим висловлюванням і є свого роду гарантом досягнення консенсусу та взаєморозуміння. Сам мовний процес зумовлює можливості публічного обговорення цих норм, що сприяє певному уникненню суб'єктивізму, оскільки об'єктивність соціального знання може забезпечуватися спільними зусиллями наукової спільноти шляхом публічного дискурсивного обговорення його сутності. Таким чином, процес продукування нового знання у науці передбачає елемент колективності, який сприяє підвищенню його достовірності. Все ж ґносеологічним недоліком цього принципу виступає можливість дещо суб'єктивного оцінювання дослідником відповідності мовних висловлювань нормам валідності.

Науковий внесок Ю.Габермаса у розвиток теоретичної соціології полягає в тому, що в інтегративному напрямку формування його концепції комунікативної раціональності може відбуватися початкова систематизація та впорядкування деяких “розсіпчастих” елементів соціологічної науки, як теорії соціальної поведінки. Теоретичні положення Ю.Габермаса стосовно взаємообумовленості соціальних аспектів комунікативної поведінки індивідів можуть застосовуватися для збагачення соціологічного уявлення до комунікації, теорії соціокультурного аналізу в соціології, крім того, дана концепція сприяє поглибленню міждисциплінарних зв'язків цієї науки в цілому.

## **ВИСНОВКИ**

У дисертації здійснено нове вирішення наукового завдання – з'ясування ґносеологічної та інтегративної специфіки теоретико-методологічного потенціалу концепції комунікативної раціональності Ю.Габермаса.

За підсумками дослідження можна стверджувати:

1. Габермасівська концепція раціональності спирається на некласичну модель соціальної науки, і це вимагає оцінювання її пізнавальних, теоретико-методологічних спроможностей з позицій відповідних ґносеологічних критеріїв. Вони передбачають неможливість отримання цілком об'єктивного знання у соціальному пізнанні, підкреслюють його гіпотетичний характер. На думку автора, не варто відкидати ґносеологічні класичні критерії, оскільки вони можуть виступати ідеальним еталоном наукової діяльності, наслідування якого сприяє збільшенню її пізнавальних можливостей в цілому. В цьому контексті Габермас поєднує класичні стандарти образу соціології з новітніми, наслідком чого стає творення специфічного понятійно-категоріального апарату і методологічної бази, які і задають певний кут зору на досліджувану проблематику.
2. ґносеологічною специфікою теоретико-методологічного потенціалу концепції комунікативної раціональності виступає її пізнавальна плідність у зображенні, поясненні, прогнозуванні соціокультурних, символічних аспектів соціальної реальності. Еклектичний напрямок у формуванні теоретико-методологічного потенціалу цієї концепції став певною мірою поштовхом до появи редукаціоністських тенденцій стосовно розуміння ним проблематики раціональності, що позбавляє цього дослідника розглядати інструментальний та комунікативний її вимір у їх

діалектичній єдності. Недостатній рівень системної організації цієї концепції сприяє появі в її межах певних логічних протиріч, непослідовного вирішення основних її завдань, що на думку Габермаса, полягали у поєднанні двох концептуальних стратегій, як життєвого світу і системи в межах однієї концепції.

3. Незважаючи на певні теоретичні недоліки концепції комунікативної раціональності, вона володіє значним пізнавальним ресурсом апіорі, оскільки у її побудові Габермас використовує гігантські досягнення соціально-філософських концепцій, новітні розробки сучасних гуманітарних дисциплін, поєднує мікро– й макро– рівень соціологічного теоретизування, що суттєво розширює міждисциплінарні межі цієї концепції. Свідченням цього виступає авторитет і застосування габермасівської комунікативної концепції раціональності для розвитку галузевого рівня соціології. На фундаментальному ж рівні цієї науки вона привертає увагу прибічників класичних і некласичних традицій у ній, оскільки в ній обґрунтовуються так звані комунікативні засади примирення цих суперечливих позицій. Даний напрямок інтегративних процесів забезпечує творення нового знання у соціальній науці, виступає першопочатковим етапом узагальнення і впорядкування суперечливого її теоретичного комплексу. Актуалізація пізнавальних можливостей цієї концепції для теоретичної соціології сьогодення належить попередникам і численним послідовникам цього вченого.

## **СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**

### **Публікації у фахових виданнях:**

- 1) Швець С.Б. Інтегративний потенціал концепції комунікативної раціональності Ю.Габермаса // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2006. – Вип.6. – С. 43-49;
- 2) Швець С.Б. Порівняльний аналіз концепцій раціоналізації М.Вебера та комунікативної раціональності Ю.Габермаса // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. “Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи”. – №723. – Х.: Видавничий центр Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 2006. – С. 76-80;
- 3) Швець С.Б. Еволюція концепцій раціональності ХХ століття: від М.Вебера до Ю.Габермаса // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. У 2-х т. Т.1. – Х.: Видавничий центр Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 2006. – С. 233 – 238.

### **Публікації в інших виданнях:**

Швець С.Б. Соціальна комунікація та раціональність в концепції комунікативної раціональності Ю.Габермаса // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління. Матеріали другої наукової конференції. – Донецьк: ДонДУУ, 2006. – С. 251 – 256.

Швець С.Б. Специфіка інтегративних процесів у соціології // Проблеми особистості в сучасній науці: результати та перспективи досліджень: Матеріали VIII міжнародної конференції молодих науковців 27-28 квітня 2006 р. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2006. – С. 179 – 181.

### **АНОТАЦІЯ**

**Артеменко С.Б. Теоретико-методологічний потенціал концепції комунікативної раціональності Ю.Габермаса. – Рукопис.**

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю: 22.00.01 – теорія та історія соціології. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2007.

У дисертації здійснено аналіз гносеологічної специфіки теоретико-методологічного потенціалу концепції комунікативної раціональності Ю.Габермаса. В ній здійснюється тлумачення поняття “пізнавального”, “теоретико-методологічного потенціалу” наукової концепції, теорії загалом, досліджується статус концепції комунікативної раціональності в соціальному пізнанні в цілому, розглядаються її теоретико-методологічні й системні характеристики, встановлюється напрямок формування цієї концепції, вивчається її основна понятійно-термінологічна структура й методологічна база в контексті гносеологічної плідності для застосування у соціологічній науці, розкривається науковий внесок Габермаса у розвиток соціологічного знання.

**Ключові слова:** пізнавальний потенціал, теоретико-методологічний потенціал наукової концепції, екстенсивний синтез, інтенсивний синтез, комунікативна дія, комунікативна раціональність, життєвий світ, принцип інтерсуб’єктивності, некласична соціологія.

**АННОТАЦІЯ**

**Артеменко С.Б. Теоретико-методологический потенциал концепции коммуникативной рациональности Ю.Хабермаса. – Рукопись.**

Диссертация на соискание научной степени кандидата социологических наук по специальности: 22.00.01 – теория и история социологии. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка. – Киев, 2007.

В диссертации осуществляется анализ гносеологической специфики теоретико-методологического потенциала концепции коммуникативной рациональности Ю.Хабермаса. В ней дается интерпретация понятия “познавательного”, “теоретическо-методологического потенциала” научной концепции, теории в общем, исследуется статус концепции коммуникативной рациональности в социальном познании в целом, рассматриваются ее теоретико-методологические и системные характеристики, устанавливается направление формирования этой концепции, изучается ее основная понятийно-категориальная структура и методологическая база в контексте гносеологической перспективности для применения в социологической науке, раскрывается научный вклад Хабермаса в развитие социологического знания.

Особое внимание в диссертации уделяется проблеме выяснения критериев оценки теоретико-методологического потенциала концепции коммуникативной рациональности Ю.Хабермаса.

Структурно этот потенциал отражают понятие “коммуникативного действия”, “коммуникативной рациональности”, “жизненного мира” и методологический принцип интерсубъективности, которые задают определенный угол зрения исследуемого объекта. Эти элементы являются гносеологически эффективными для анализа социокультурных процессов

социальной реальности, при этом данный методологический принцип призван обеспечивать объективность в познавательной деятельности социолога, поскольку базируется на признании общих норм валидности речевых высказываний всеми участниками коммуникации.

Уровень реализации этого потенциала также определяется статусом хабермасовской концепции в социальном познании, характером ее организационной структуры, интегративным направлением формирования, наследованием Хабермасом неклассической модели науки. С этих позиций в данной концепции интегрируются множество разработок современных научных междисциплинарных подходов, используется значительный социально-философский материал, состоящий из множества разнообразных, порой противоречивых концепций, объединяются микро– и макро– уровни социологического теоретизирования. В этом контексте концепция коммуникативной рациональности априори владеет мощным познавательным ресурсом, который не должен остаться вне поля зрения современных социологов теоретиков. При этом наличие в ней некоторой логической противоречивости, несовершенной структурной организации, экстенсивного механизма продуцирования нового знания, который ведет к некоторому одномерному видению проблематики рациональности, не должно препятствовать ее активному использованию в прикладной сфере социологии и также в рамках ее фундаментального уровня, в частности, как образца упорядочивания знания ее отдельных элементов. Прежде всего следует учитывать неклассическую модель этой концепции, в которой допускаются указанные выше теоретические упрощения.

**Ключевые слова:** познавательный потенциал, теоретико-методологический потенциал научной концепции, экстенсивный синтез, интенсивный синтез, коммуникативное действие, коммуникативная рациональность, жизненный мир, принцип интерсубъективности, неклассическая социология.

#### ANNOTATION

**Artemenko S.B. The theorethical-methodological potential of J.Habermas's conception of communicative rationality. – Manuscript.**

The thesis for the scientific degree of the Candidate of Sociological Sciences in the specialized field 22.00.01 – theory and history of sociology. – Kyiv National University named after Taras Shevchenko. – Kyiv, 2007.

The analysis of cognitive specific's theorethical-methodological potential of J.Habermas's conception of communicative rationality is taken in the thesis. The interpretation of notion the "cognitive", "theorethical-methodological potential" of scientific conception, the position of conception of communicative rationality in social cognition on the whole, its theorethical-methodological and system characteristics, the formative direction of this conception, its main concept-category's structure and methodological base in the context of cognitive perspectiveness for application in sociological science are examined.

**Key words:** cognitive potential, theorethical-methodological potential of scientific conception, extensive synthesis, intensive synthesis, communicative action, communicative rationality, life world, principle of intersubjectivity, nonclassical sociology.